

הפרק והקבוצה

הרב איתן ישראלי

קווים לדמותה של מחלוקת הטור והרא"ש כנגד הרמב"ם והרשב"א

הרמב"ם והרשב"א מלווים אותנו לאורך חלק הארי של הלכות איסור והיתר, הלא הם הלכות ובשר בחלב ותערובות. בכל החטיבה בה אעסוק במאמר, ישנם רק סימנים בודדים בהם הטור או הבית יוסף לא מצטטים את הרשב"א או הרמב"ם.

התרשמות כללית מספיקה בכדי לשים לב לכך שהטור והרשב"א חלוקים לאורך כמעט כל הלכות איסור והיתר. מחלוקת זו בי רשב"א (לעיתים גם הרמב"ם) לטור ולרא"ש מייצג שתי תפיסות שונות בהבנה מהו הביטול והיאך הוא מתקיים. ההבדל העיקרי עליו נעמוד במאמר זה הוא בתפיסת הפרט והקבוצה בתערובת שיש בה איסור והיתר.

מפאת הרצון שלא להאריך יתר על המידה, המאמר לא ייכנס לעומק הסוגיות בגמרא, ולא יתעסק בשלל הפרשנויות האפשריות בקריאה של כל אחת מהשיטות בכל אחד מן המקומות. נביא בעיקר את הפרשנות של הראשונים לסוגיות שונות, ומתוך כך ננסה להתחקות אחר שורשי המחלוקת שבין השיטות השונות.

איסור בלוע בחתיכה

הסוגיה הראשונה שנגע בה היא חתיכה שנאסרה מבליעת איסור אך לא נהייתה חתיכה נעשית נבילה (חנ"ן)¹. הסוגייה נידונה בהרחבה בסימן ק"ו. הרשב"א סבור שאסור לאכול את החתיכה שנבלעה מאיסור אפילו אם החתיכה בטלה בשישים. נימוקו של הרשב"א הוא שאיננו יודע אם החתיכה פלטה את כל איסורה או שמא רק חלק ממנה ובעצם עדיין נשאר בחתיכה ריכוז גבוה של איסור.

לעומתו, הטור אומר כך:

"ואיני מבין דבריו דכיון שהכל מצטרף לבטלו על כורחך הטעם מתבלבל ככולו וכיון שמתבלבל ככולו אם כן נתבטל"

¹ כנראה למאן דאמר אין חנ"ן בשאר איסורים.

שערים

כלומר, לשיטת הטור ההגדרה של ביטול היא תערובת שבה האיסור מתפזר בין חלקי ההיתר, ואם כך, אז בוודאי שכל ההיתר מצטרף יחדיו לבטל את האיסור, ואפשר לאכול את כל החתיכה. מחלוקת זו איננה מחלוקת מציאותית בשאלה איך מציאותית טעם שבלוע בחתיכה יוצאת ממנו, אלא זוהי מחלוקת במנגנון הביטול. לשיטת הרשב"א הביטול הוא הוודאות שלא לטעום איסור בשום שלב מהאכילה. לפיכך, רק כאשר יש פי שישים מההיתר שנכנס לפה בכל טעימה וטעימה מהאוכל, אז מבשיל הביטחון שאין איסור. לכן במקרה של חתיכה שבלעה איסור, הרשב"א נתקל בבעיה מציאותית בביטול הזה- משום שיתכן והאיסור לא פעפע דיו ועדיין יש טעם בריכוז גבוה יותר בחתיכה מאשר בשאר הסיר.

הטור לעומתו נמנע מלהיכנס לפלונטר המציאותי של הרשב"א, כי לדידו, ביטול האיסור מתרחש כאשר תיאורטית טעם של האיסור יכול להגיע, וע"י כך גם להיקלש, לכל מקום בתערובת. הטור כלל לא מתעניין בשאלה מה בפועל קרה, והאם ייתכן שיהיה מקום שבו האיסור יהיה מרוכז יותר, מבחינתו זה לא משנה כי ביטול הוא כאשר בסיר יש פי שישים של היתר מאשר איסור.

אופן עמוק יותר שבו ניתן להבין את מחלוקתם הוא סביב השאלה איך מסתכלים על המאכל. אצל הרשב"א ההסתכלות היא נקודתית, כל ביס וביס עומד בפני עצמו, בעוד שהטור מבין שההסתכלות היא על כלל הסיר ביחד, וכל המאכל שלפנינו היא יחידה אחת. בעיניי, תפיסתו של הרשב"א, אינטואיטיבית ונקודתית יותר. אם החשש הוא שמא נטעם מהאיסור בשלב כלשהו של הסעודה אזי החשש קיים בכל פעם שטועמים מהאיסור. תפיסתו של הטור מורכבת יותר. המפגש בין המאכל האסור והמותר יצר מאכל חדש שיתקבל לגביו הכרעה כוללת. זה נראה שהטור פחות מוטרד מהשאלה של טעם האיסור אלא יותר מקיום האיסור. אם האיסור התבטל אז טעמו בטל גם הוא.

הצטרפות חתיכות

עדות נוספת לתפיסה זו של הטור ניתן למצוא בדיון שמובא בסימון צ"ב בנוגע לטיפת חלב שנפלה על חתיכת בשר בסיר ובאילו תנאים כל החתיכות שבסיר מצטרפות לבטל איסור שנפל על חתיכה. הרמב"ם כותב שכדי ששאר החתיכות יצטרפו צריך לנער (לערבב) את הקדירה, אך מוסיף ואומר שהניעור צריך להיות 'מתחילה ועד סוף'. אמנם ניסוחו של הרמב"ם הוא ציטוט מהגמרא, אך הטור תוקף את הרמב"ם ולא מבין מדוע צריך ניעור

שערים

מתחילה ועד סוף, הרי מספיק רגע אחד לנער את הסיר או לחלופין לכסות את הקדרה, וכבר כל מה שנמצא בקדרה מצטרף. הטור מבין את הניעור או הכיסוי כאקט סמלי של ערבוב הטעמים. בניגוד לרמב"ם, שנראה כי הוא חושש שהכיסוי או הניעור לזמן מועט לא מוודאים שהטעם אכן התפשט באופן אחיד, הטור לא מעלה בכלל את האפשרות המציאותית שהטעם לא יתפשט באופן אחיד. אני סבור שזה קשור לשיטתו שעמדנו עליה מקודם. להבנת הטור השאלה הריאלית של מה יגרום לטעם להתפשט לא עולה לדיון כי לא בה אנו מתעסקים כאשר דנים בשאלת הביטול. ביטול הינה פעולה הלכתית-משפטית. על האיסור להתבטל באופן קטגורי, לשם כך מספיק לרגע אחד להניח את מכסה הסיר על גבי הסיר, ובאותו רגע הסיר הוא כעת ישות אחת על כל תכולתו שמצטרפת לבטל את האיסור.

הפרט והקבוצה

סוגיה זו בעצם נוגעת ממש בלב הדיון שאנו מבקשים להעלות במאמר זה. מתי הפרט מצטרף לקבוצה? והאם אחרי שפרט מצטרף לקבוצה עדיין נותר לו קיום עצמאי כלשהו או שמא כאשר הוא מצטרף לקבוצה נאבד לו הקיום הנפרד משאר חברי הקבוצה?

הרמב"ם, בפרק טו' מהלכות מאכלות אסורות, לא מזכיר את האפשרות של ביטול בשישים כאשר יש אפשרות לבטל על ידי טעימה. רק כאשר האיסור התערבב מין במינו וכבר אין אפשרות לטעום הרמב"ם כותב שמשערים בשישים.

בעולם של הרמב"ם והרשב"א, הקיום האינדיבידואלי של כל חלק וחלק בתוך הקבוצה ממשיך להתקיים לעולם. מבחינת הרמב"ם הצטרפות לקבוצה ושימוש בביטול בשישים הוא רק כאשר נמנע ממני לטעום ולבדוק אם יש טעם של האיסור. כל עוד אפשר לטעום את האיסור אז אין זה משנה כמה איסור וכמה היתר יש כאן.

בעולם של הטור, מתייחסים אל התערובת כדבר אחיד, והפרטים הקטנים שמרכיבים את הכלל חשובים כאן. מהרגע שכל התערובת מוגדרת הלכתית כדבר אחד אין התייחסות לטעם. נראה שאצל הטור ביטול האיסור הוא בעיקרו קטגורי. אין זה אומר שלביטול איסור אין קשר למציאות. ביטול האיסור בהחלט מבוסס גם על שאלת הטעם, אך שאלת הטעם איבדה את תוקפה לטובת ההגדרה הכמותית.

ביטול יבש ויבש

תחום נוסף אשר הטור והרשב"א חולקים בו הוא ביטול יבש ביבש. במחלוקת מאוד יסודית שלהם, הטור והרא"ש טוענים שלאחר שחתיכת איסור התבטלה 'חד בתרי' היא הצטרפה ל'קבוצת ההיתר' וכעת אפשר לאכול את כל שלושת החתיכות ביחד. כנגדם, טוען הרשב"א שאסור לאכול את שלושתם ביחד.

אנו רואים כאן המשך של אותן תפיסות שראינו בביטול יבש ביבש. גם כאן הטור טוען שהאיסור מצטרף להיתר ומאבד את קיומו האינדיבידואלי ואילו הרשב"א מתעקש שהביטול פה סטטיסטי אך האיסור נשאר איסור ורק הספק מאפשר לי לאכול את שלושתם.

סיכום

בדברים כאן ראינו חלק ממחלוקות הרשב"א והרמב"ם מול הטור. ניסנו לשזור חוט שמקשר בין המחלוקות השונות ולנתח מהו 'איסור' לכל אחת מהשיטות. ראינו שאצל הטור כאשר יש לנו קבוצה מוגדרת אז המרכיבים השונים של הקבוצה כבר מאבדים חלק מזהותם, האיסור שנמצא בסיר הוא למעשה כבר לא איסור אלא הוא נהפך להיתר². ראינו שאצל הרשב"א והרמב"ם כל המרכיבים של הקבוצה (התערובת) שומרים על זהותם, האיסור נותר איסור וההיתר היתר. לכן צריך שבכל זמן ומקום האיסור צריך להתבטל, כלומר צריך שיהיה פי ששים, או ביטול חד בתרי.

מעניין לציין שהמחלוקות הללו הם לא רק בתחום אחד (לח ביבש) אלא רחבים יותר ונוגעים גם לביטול יבש ביבש. זה דבר שאיננו מובן מאליו מאחר ומגנוני הביטול לא בהכרח זהים.

² ראוי לציין שנקודת החולשה של שיטתו זו של הטור היא בנוגע לרעיון של 'חוזר ונעור' ששם רואים שהאיסור רק 'מורדם' כרגע, אך לא איבד את זהותו. אצל הרשב"א רעיון 'חוזר ונעור' הוא לב ליבה של שיטתו - האיסור נשאר איסור.